1 Rencana

Import Makanan dan Kadar Pertukaran: Tidak Seperti Yang Disangka

Oleh: Mohamad Ikmal Ahmad Nordin, Nur Aimi Abdul Ghani, Eilyn Chong and Zul-Fadzli Abu Bakar

SOROTAN PENTING

- **Malaysia merupakan pengimport bersih makanan dengan import membentuk kira-kira satu perempat daripada jumlah bekalan makanan.**
- **Import hanya merupakan satu komponen daripada jumlah kos pengeluaran; komponen lain termasuk tenaga kerja, utiliti dan logistik. Harga juga ditentukan oleh margin industri, polisi dan peraturan.**
- **Kesan pindahan kadar pertukaran ke atas harga makanan yang diimport adalah terhad dan berbeza mengikut jenis barangan dan isi rumah.**

Jika anda rasa harga barangan dapur telah meningkat dalam kunjungan anda ke pasar raya baru-baru ini, tanggapan itu mungkin tidak salah. Harga makanan di negara ini sememangnya telah meningkat, dengan kenaikan harga yang lebih ketara bagi bahan makanan tertentu yang diimport. Peningkatan harga yang berlaku serentak dengan penyusutan nilai kadar pertukaran telah menimbulkan perdebatan bahawa kenaikan harga makanan adalah disebabkan oleh penyusutan kadar pertukaran. Berpunca daripada ini, penyelesaian yang selalu dicadangkan ialah mengawal nilai ringgit dan merangsang pengeluaran tempatan bagi mengurangkan kebergantungan kepada makanan yang diimport, lantas mengehadkan sebarang tekanan harga yang timbul daripada perubahan kadar pertukaran.

Walau bagaimanapun, keadaan ini sebenarnya adalah lebih rumit. Meskipun kadar pertukaran memberikan kesan pada harga makanan, terdapat faktor lain yang penting dalam penentuan harga, dan oleh itu terdapat pelbagai cara untuk menangani keadaan ini. Rencana ini membincangkan import makanan di Malaysia dan hubungan antara harga makanan yang diimport dan kadar pertukaran, dengan mengambil kira ciri-ciri bekalan makanan global dan kerumitan dalam rantaian bekalan makanan dalam negeri.

Mengapa negara mengimport?

Seiring dengan perkembangan ekonomi global yang semakin terbuka dan saling berhubung kait, dinamik import dan eksport turut menjadi lebih kompleks. Secara teori, sesebuah negara boleh mendapat manfaat daripada pengkhususan dalam barangan yang mampu dihasilkan sendiri pada kos melepas (*opportunity cost*) yang lebih rendah daripada negara lain. Walau bagaimanapun, dari segi amalan, kos melepas merupakan hanya satu daripada beberapa pertimbangan yang perlu diambil kira apabila ingin mengeluarkan makanan untuk keperluan dalam negeri. Sebagai contoh, sesebuah negara lazimnya memberikan subsidi kepada aktiviti pertanian dan menggubal sekatan perlindungan untuk melindungi kawasan pertanian yang penting. Mereka juga melibatkan diri dalam pengeluaran makanan di dalam negeri untuk menjamin kelangsungan bekalan makanan dan melindungi rantaian bekalan makanan mereka daripada sebarang gangguan.

Begitu juga, sesebuah negara mengimport makanan atas pelbagai sebab. Antaranya adalah untuk mendapatkan barangan makanan yang tidak terdapat di dalam negara itu sendiri, memenuhi permintaan pengguna yang berubah-ubah, memperoleh barangan yang lebih berkualiti, mendapatkan input bagi pengeluaran tempatan (contohnya jagung untuk makanan ternakan ayam), dan mendapatkan barangan serupa yang secara relatif adalah lebih murah. Atas sebab yang pelbagai ini, kebanyakan negara terikat dalam rangkaian perdagangan makanan yang global.

Yang penting, kebanyakan negara sedikit sebanyak mengimport barangan makanan, termasuklah negara pengeksport bersih makanan. Kajian tentang perdagangan makanan global menganjurkan dua kaedah alternatif untuk memastikan ketersediaan dan kemampuan bagi mendapatkan makanan: pendekatan pertama yang lebih menonjol dalam perbincangan awam ialah pengeluaran kendiri untuk mengurangkan kebergantungan kepada import dan daripada gangguan dalam rantaian bekalan makanan global. Pendekatan kedua adalah untuk meningkatkan kuasa beli sesebuah negara dengan memberikan tumpuan kepada produktiviti eksport dan menggunakan pendapatan daripada eksport untuk membeli makanan dalam pasaran dunia. Pendekatan ini mengesyorkan supaya sesebuah negara itu berpegang pada kelebihan berbanding (*comparative advantage*) mereka dan mengeluarkan barangan yang kosnya secara relatif lebih rendah dalam kawasan masing-masing.

Secara praktikal, sesebuah negara menggunakan kedua-dua pendekatan itu. Ekonomi seperti Kesatuan Eropah (*European Union,* EU) merupakan pengeksport bersih makanan, namun masih mempunyai import kasar makanan yang agak besar (lihat Rajah 1). Hal ini kerana pengeluaran makanan moden bersifat perindustrian, dan seperti kebanyakan barangan perindustrian, ia melibatkan rantaian bekalan yang luas dengan pelbagai input. Mana-mana satu input itu boleh didapati daripada kawasan yang menawarkannya pada kos yang paling rendah. Oleh itu, kebergantungan import untuk barang makanan tertentu mungkin menjadi ciri yang sukar dielak dalam ekonomi yang terbuka dan global.

Ekonomi lain pula mungkin memilih strategi produktiviti eksport keseluruhan untuk membeli makanan kerana mereka mempunyai imbangan perdagangan yang positif meskipun merupakan pengimport bersih makanan. Strategi ini dikenal pasti sebagai 'memastikan ketersediaan makanan', yang mengambil kira semua sumber bekalan selain daripada pengeluaran dalam negeri, termasuklah import, bantuan makanan dan stok makanan[1]. Pendek kata, sesebuah negara bergantung kepada import untuk sebahagian daripada rantaian bekalan makanan mereka, meskipun tahapnya berbeza antara satu negara dengan negara yang lain. Imbangan perdagangan yang negatif untuk makanan juga tidak semestinya dilihat sebagai masalah kerana beberapa negara mengurangkan keutamaan pada pengeluaran makanan dalam negeri, sebaliknya menggunakan kelebihan berbanding mereka untuk mendapatkan hasil eksport daripada barangan dan perkhidmatan lain bagi memperoleh makanan dalam pasaran global.

Kebanyakan negara mempunyai import makanan kasar yang besar, termasuk pengeksport bersih untuk makanan

Rajah 1: Import Makanan dan Imbangan Perdagangan pada tahun 2018

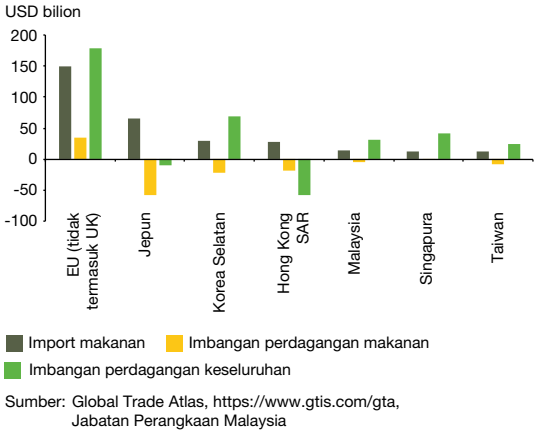

Sumber: Global Trade Atlas, https://www.gtis.com/gta, Jabatan Perangkaan Malaysia

[1] Kementerian Luar Negeri Belanda (2011), m.s.15.

Import makanan di Malaysia: Berapa banyak kita mengimport?

Sejak lima tahun yang lalu, defisit perdagangan makanan dan minuman meningkat dengan sederhana (2018: RM18.8 bilion; 2013: RM16.9 bilion). Meskipun import telah meningkat daripada RM43 bilion pada tahun 2013 kepada RM54 bilion pada tahun 2018 (Kadar pertumbuhan tahunan terkumpul, CAGR, 2013-18: 4.7%), eksport telah meningkat pada kadar yang lebih cepat, daripada RM26 bilion pada tahun 2013 kepada RM35 bilion pada tahun 2018 (CAGR, 2013-18: 6.2%)[2].

Pada hakikatnya, untuk banyak bahan makanan asas, pengeluaran makanan di Malaysia cukup untuk menampung penggunaan dalam negeri. Daripada 33 produk pertanian yang biasa digunakan, 16 mempunyai nisbah sara diri (*self-sufficiency ratio*, SSR) melebihi 100%[3]. Hal ini menunjukkan bahawa untuk bahan makanan ini, pengeluaran dalam negeri adalah mencukupi bagi memenuhi penggunaan tempatan. Jika dilihat dengan lebih teliti, Malaysia juga merupakan pengeksport bersih untuk separuh daripada makanan ini (lihat Rajah 2), yang menunjukkan bahawa tanggapan 'kebergantungan pada import'[4] yang meluas adalah tidak tepat.

Dari segi import, bahagian kandungan import dalam jumlah bekalan makanan ialah 24%[5]. Peratusan ini termasuk komponen import untuk pengeluaran dalam negeri (9%) dan import barangan siap (15%). Sememangnya, bekalan sesetengah makanan seperti daging lembu dan kobis bulat sebahagian besarnya perlu diimport dari negara lain. Secara kebetulan, bahan makanan yang bergantung pada import ini juga mencatatkan kadar inflasi yang melebihi paras purata sejak sedekad yang lalu (lihat Rajah 3). Sebaliknya, bahan makanan seperti daging ayam dan telur yang mempunyai nisbah sara diri yang tinggi menunjukkan kenaikan harga yang pada amnya selaras dengan inflasi keseluruhan. Walau bagaimanapun, terdapat hubungan bukan linear antara kebergantungan import dengan kenaikan harga. Sebagai contoh, meskipun kebergantungan import untuk daging lembu adalah lebih tinggi daripada

Banyak bahan makanan asas menghampiri tahap sara diri yang penuh

Rajah 2: Nisbah Sara Diri dan Eksport/Import Bersih, Bahan Makanan Terpilih

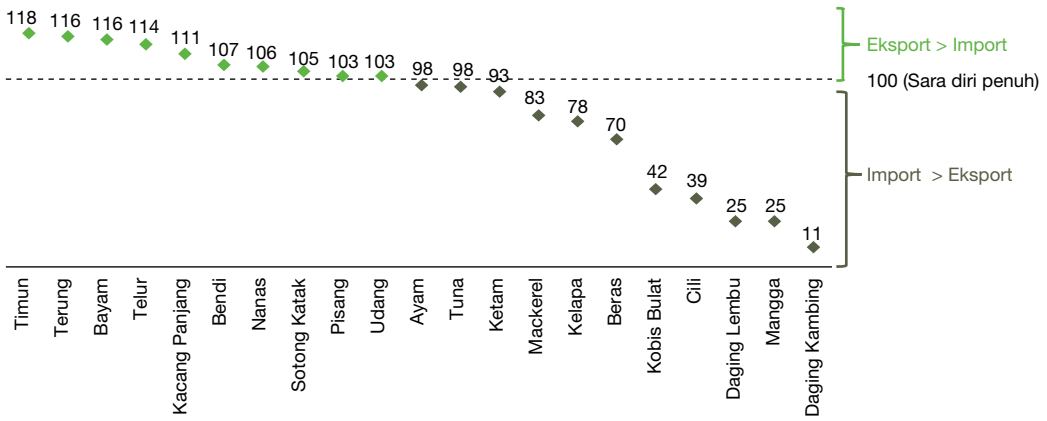

* Nota: Import dan nisbah sara diri untuk beras adalah berdasarkan angka pada tahun 2016. Ikan mackerel terdiri daripada tiga spesis berbeza iaitu kembung, pelaling, dan tenggiri, seperti yang terkandung dalam pengiraan Jabatan Perangkaan Malaysia

Sumber: Akaun Pembekalan dan Penggunaan bagi Komoditi Pertanian Terpilih Malaysia 2013-2017, Jabatan Perangkaan Malaysia

[2] Kadar pertumbuhan tahunan terkumpul (*compound annual growth rate*, CAGR) bagi pertumbuhan import benar pada tahun 2013-2018: 2.2% dan pertumbuhan eksport benar pada tahun 2013-2018: 3.7%. Sumber: Jabatan Perangkaan Malaysia.

[3] SSR ialah ukuran untuk menunjukkan sejauh mana pengeluaran makanan sesebuah negara bergantung kepada import. Secara lebih teknikal, ia merujuk kepada nisbah pengeluaran makanan dalam negeri kepada jumlah bekalan yang tersedia. Lebih tinggi nisbahnya, lebih tinggi peratusan pengeluaran dalam negeri. Sumber: Akaun Pembekalan Dan Penggunaan Komoditi Pertanian Terpilih Malaysia, Tahun 2013-2017, Jabatan Perangkaan Malaysia.

[4] Kebergantungan import membawa konotasi bahawa sesebuah ekonomi itu sangat bergantung kepada import untuk memenuhi keperluan penggunaan dalam negeri.

[5] Jumlah bahagian import dikira berdasarkan purata berwajaran 17 industri berkaitan dengan makanan kecuali minyak dan lemak. Sumber: Jadual Input-Output 2010-2015, Jabatan Perangkaan Malaysia.

kelapa, kenaikan harganya pada tempoh tahun 2010-2018 adalah lebih rendah daripada kenaikan harga santan segar. Hal ini menunjukkan bahawa faktor lain turut mempengaruhi harga akhir kepada pengguna selain daripada pergerakan kadar pertukaran.

Hubungan antara kebergantungan import dan kenaikan harga adalah bukan linear

Rajah 3: Kadar Pertumbuhan Tahunan Terkumpul (CAGR) IHP untuk Bahan Makanan Terpilih, 2010-18

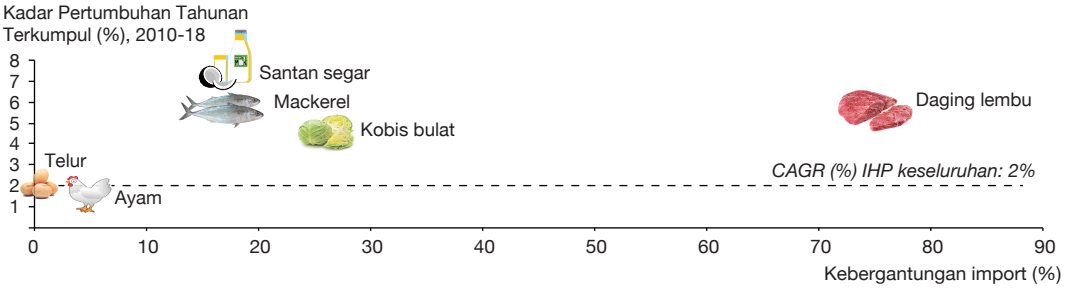

Sumber: Jabatan Perangkaan Malaysia dan anggaran Bank Negara Malaysia

Penentu harga makanan: Apakah faktor yang terlibat?

Dengan mengambil kira keseluruhan rantaian pengeluaran, import merupakan hanya satu komponen daripada jumlah kos pengeluaran. Pengeluaran pertanian meliputi beberapa faktor utama, termasuklah bahan mentah dan input, tenaga kerja, utiliti dan logistik (lihat Rajah 4). Sebagai contoh, pengeluaran kobis bulat melibatkan kos dalam bentuk biji benih dan baja (input), tenaga kerja ladang, bil air dan elektrik, dan akhir sekali, kos logistik untuk menghantar sayur-sayuran dari ladang ke kedai runcit.

Lazimnya, import mengambil bentuk bahan mentah atau input, yang sebahagian daripadanya tidak boleh didapati di dalam negeri. Pengeluaran beberapa bahan makanan memerlukan input pengantara seperti biji benih untuk buah-buahan dan sayur-sayuran, atau lembu hidup untuk industri daging lembu. Dalam industri daging lembu, pengusaha tempatan hanya memainkan peranan sebagai pemproses dan pengedar, manakala penternakan dan pembiakan sebenarnya dijalankan di luar negeri. Seperti yang diterangkan di atas, sejauh mana sesuatu input itu diimport akan berbeza mengikut jenis makanan; bagi sesetengah bahan makanan, input yang diimport mungkin merupakan bahan yang sangat penting, manakala bagi bahan makanan yang dikeluarkan dalam negeri, tahap penggunaan tenaga pekerja atau kerumitan logistik mungkin lebih mempengaruhi kos pengeluaran.

Oleh sebab barangan makanan merupakan komoditi yang didagangkan pada peringkat global, permintaan dan penawaran global turut menjadi penentu penting harga import. Faktor asas ini berperanan sebagai pemacu turun naik harga makanan dunia yang berada di luar kawalan sesebuah negara. Oleh itu, sesuatu harga boleh meningkat meskipun kadar pertukaran tidak berubah. Sebagai contoh, harga daging lembu yang diimport dari India telah meningkat sejak beberapa tahun kebelakangan ini, disebabkan oleh peningkatan permintaan dari negara seperti RR China dan Indonesia, walaupun sebelum ini Malaysia merupakan pengimport tunggal daging lembu dari India[6]. Harga global untuk ikan dan makanan laut juga telah meningkat sejak beberapa tahun kebelakangan ini apabila penawaran berkurang dan permintaan terus meningkat[7].

[6] Suruhanjaya Persaingan Malaysia (2019), m.s. 102.

[7] Pertubuhan Makanan dan Pertanian Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (*Food and Agricultural Organization of the United Nations,* FAO) (2019), *Globefish Highlights.*

Pengeluaran makanan melibatkan beberapa peringkat, yang kesemuanya mempengaruhi kos dan harga akhir

Rajah 4: Ilustrasi faktor-faktor penentuan harga dalam rantaian bekalan makanan pertanian

Sumber: Berdasarkan kajian Suruhanjaya Eropah (*European Commission*) (2009) dan Suruhanjaya Persaingan Malaysia (2019)

Margin merupakan faktor terakhir dalam penentuan harga pengguna. Secara teori, margin mencerminkan tahap kuasa pasaran, namun secara praktiknya pengenalpastian kuasa pasaran adalah perkara yang mencabar kerana beberapa kelompok pemusatan mungkin wujud meskipun industri secara keseluruhannya terdiri daripada banyak peserta. Namun begitu, kaji selidik oleh Suruhanjaya Persaingan Malaysia (*Malaysia Competition Commission*, MyCC) yang dijalankan baru-baru ini mengenal pasti import lembu dan daging lembu, pengeluaran susu bayi, serta pengedaran ikan dan sayur-sayuran sebagai industri yang mempunyai pemusatan yang tinggi, yang mungkin memberikan kuasa pasaran yang berlebihan kepada peserta-pesertanya.

Dalam industri daging lembu yang lebih daripada 70% bekalannya diimport, lebih daripada 50% jumlah import pada tempoh tahun 2014-2018 dibekalkan oleh lima pengimport daging lembu. Pemusatan yang tinggi ini berterusan meskipun pasaran terdiri lebih daripada 80 buah syarikat. Hal yang sama juga didapati untuk lembu hidup iaitu hanya dua pengimport sahaja sudah mencakupi lebih daripada 50% jumlah import[8]. MyCC menyuarakan kebimbangan bahawa pemusatan ini berkemungkinan memberikan kuasa pengaruh ke atas bekalan dan penentuan harga pasaran, seterusnya mengurangkan kuasa tawar menawar pembeli. Laporan ini turut mendapati bahawa harga borong dan runcit untuk daging lembu yang diimport tidak menurun walaupun kadar pertukaran menambah nilai daripada bulan Januari 2017 sehingga pertengahan tahun 2018. Hal ini menunjukkan bahawa hubungan antara import, kadar pertukaran dan harga tidak semudah yang disangkakan. Dan yang merumitkan lagi situasi ini, harga pasaran juga akan ditentukan oleh dasar awam dan peraturan (cth. piawaian kesihatan dan keselamatan), yang akhirnya boleh memberikan kesan langsung ke atas perkembangan harga.

[8] Suruhanjaya Persaingan Malaysia (2019), m.s. 97-98.

Kadar pertukaran: Berapa besarkah peranannya?

Anggaran kesan pindahan kadar pertukaran kepada harga makanan yang diimport di Malaysia[9] menunjukkan bahawa seperti yang dijangka, penyusutan kadar pertukaran efektif nominal (*nominal effective exchange rate*, NEER) dikaitkan dengan kadar inflasi yang lebih tinggi untuk barang makanan yang diimport. Walau bagaimanapun, kesan pindahan ini adalah terhad kerana pergerakan kadar pertukaran menerangkan sebahagian sahaja daripada perubahan harga.

Yang penting, kesan pindahan kepada setiap barangan import sebenarnya berbeza. Sebagai contoh, kesan pindahan kadar pertukaran kepada inflasi yang diimport sepanjang tempoh 12 bulan secara purata dianggarkan kira-kira 26% untuk ikan kembung, berbanding dengan 8% bagi epal[10]. Kesan sebenar pergerakan kadar pertukaran terhadap perbelanjaan isi rumah seterusnya akan berbeza dan bergantung pada komposisi penggunaan makanan setiap isi rumah. Secara purata, satu perempat daripada penggunaan makanan bulanan isi rumah terdiri daripada barangan yang mempunyai kandungan import yang tinggi, dan pergerakan kadar pertukaran akan memberi kesan secara langsung pada harga barangan tersebut (lihat Rajah 5). Secara keseluruhan, penyusutan nilai NEER sebanyak 10% dianggarkan menyebabkan kenaikan sebanyak 0.3-0.4% bagi perbelanjaan makanan.

Namun begitu, perlu diperhatikan bahawa anggaran ini tidak termasuk sebarang kesan tidak langsung seperti kesan daripada barangan bahan api atau kos pengangkutan yang lebih tinggi untuk makanan di luar rumah. Isi rumah mungkin juga menyimpang daripada purata ini sekiranya mereka menggemari dan membeli lebih banyak makanan yang diimport (cth. beras yang diimport, sayur-sayuran premium, dan sebagainya) atau memilih lebih banyak makanan berkandungan import tinggi, maka dedahan mereka kepada kos import akan meningkat.

Secara purata, barangan dengan kandungan import yang tinggi membentuk 26% daripada kumpulan barang penggunaan makanan isi rumah

Rajah 5: Komposisi Penggunaan Makanan Isi Rumah Menurut IHP (%)

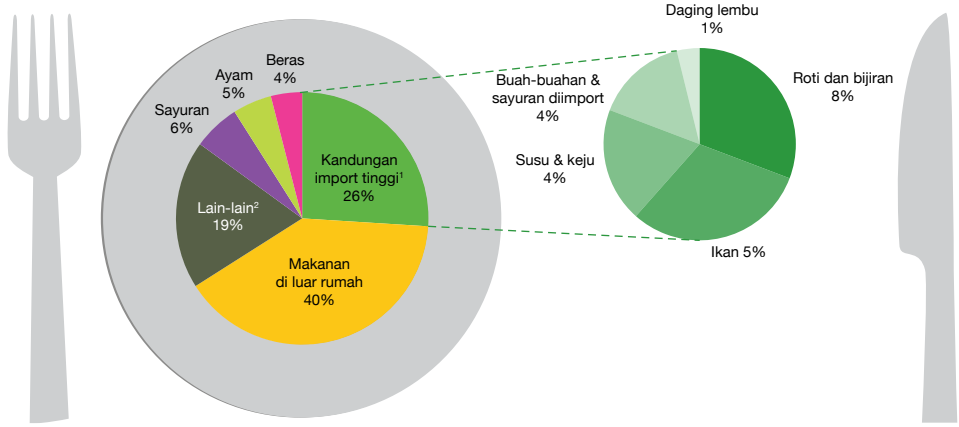

[1] Barangan yang mempunyai kandungan import yang tinggi dikategorikan sebagai barangan makanan diimport bersih terpilih berdasarkan statistik imbangan perdagangan, tidak termasuk barangan yang harganya ditadbir. Angka pecahan tidak semestinya terjumlah disebabkan oleh penggenapan.

[2] Lain-lain termasuk minuman, makanan laut, minyak, gula dan manisan, dan penyediaan makanan lain.

Sumber: Jabatan Perangkaan Malaysia dan anggaran Bank Negara Malaysia

[9] Spesifikasi empirik mengawal harga makanan diimport bagi tempoh sebelumnya dan inflasi di negara rakan import. Harga makanan diimport dianggarkan dengan menggunakan indeks berwajaran barangan IHP yang mempunyai SSR kurang daripada 95%.

[10] Angka ini berdasarkan anggaran yang menggunakan data inflasi suku tahunan dari S1 2010 hingga S3 2019 berasaskan perubahan dalam NEER, yang mengawal kebermusiman, jurang keluaran, jurang antara gaji dan produktiviti, inflasi di negara rakan import, dan harga komoditi berkaitan apabila perlu.

Sebaliknya, isi rumah juga mungkin mula mengubah pola penggunaan dan menggantikannya dengan pilihan yang lebih berpatutan, yang seterusnya akan mengurangkan kesan penyusutan kadar pertukaran kepada perbelanjaan isi rumah. Akhirnya, kadar pertukaran mempunyai sumbangan yang terhad terhadap perubahan harga makanan, dan sejauh mana isi rumah merasai kesan penyusutan kadar pertukaran akan bergantung kepada komposisi kumpulan barang dalam penggunaannya.

Digenggam takut mati, dilepaskan takut terbang

Setelah mengambil kira semua faktor, seperti ekonomi kecil lain yang terbuka, Malaysia akan menghadapi dilema dalam situasi import makanan. Situasi ini boleh dirumuskan melalui peribahasa 'digenggam takut mati, dilepaskan takut terbang', iaitu berada dalam keadaan yang serba salah - tidak berbuat sesuatu atau berbuat sesuatu untuk menyelesaikan masalah mungkin akan membawa akibat yang tidak diingini.

Dari satu segi, tidak boleh dinafikan bahawa makanan tertentu yang mempunyai kebergantungan import yang tinggi tertakluk kepada turun naik kadar pertukaran. Harga untuk bahan makanan seperti daging lembu, ikan, makanan laut dan sayur-sayuran tertentu, yang sebahagian besarnya diimport, telah meningkat sejak beberapa tahun yang lalu dan merupakan makanan yang lazim dimakan oleh pengguna.

Walau bagaimanapun, rencana ini mengingatkan pembaca tentang dua tanggapan yang salah. Pertama, andaian terhadap status 'pengimport bersih' dan kadar pertukaran sebagai satu-satunya pemacu harga makanan. Pada keseluruhannya, Malaysia mempunyai keupayaan sara diri untuk banyak barangan makanan meskipun jumlah kandungan import untuk makanan (24%) tidak kecil. Perubahan kepada status pengeksport bersih makanan mungkin tidak dapat mengikis keperluan negara terhadap bahan yang diimport dan pengaruh kadar pertukaran. Seperti yang telah dihuraikan sebelum ini, pergerakan kadar pertukaran hanya mempengaruhi sebahagian sahaja daripada harga makanan dan faktor lain mungkin sama penting atau lebih penting.

Kedua, kita mesti berhati-hati apabila mengatakan bahawa penambahan nilai kadar pertukaran adalah penyelesaian kepada semua masalah berkaitan kenaikan harga makanan. Kadar pertukaran adalah pemboleh ubah makroekonomi yang penting dan ditentukan oleh pelbagai faktor asas seperti perbezaan kadar faedah dan inflasi, lebihan dan defisit akaun semasa dan sektor awam, serta prestasi ekonomi keseluruhan. Pergerakan sewenang-wenangnya yang berlaku dalam paras mata wang akan meninggalkan kesan ke atas harga eksport dan import, dan mendatangkan akibat yang ketara ke atas kedudukan kewangan syarikat Malaysia.

Sebaliknya, keputusan untuk tidak berbuat apa-apa juga akan membawa risiko kerana harga makanan yang lebih tinggi akan menambahkan beban kos sara hidup pengguna. Masalah kenaikan harga makanan perlu ditangani secara komprehensif; mengurangkan import sahaja tidak semestinya akan mengakibatkan harga menjadi lebih rendah, terutama sekali apabila input yang diimport ialah komponen penting dalam kos pengeluaran bahan makanan di dalam negeri. Selain itu, ketiadaan skala ekonomi berbanding dengan negara pengeluar makanan yang lain mungkin boleh menjadi halangan untuk mencapai tahap sara diri dalam pengeluaran makanan. Dalam hal ini, pendekatan yang lebih praktikal adalah untuk mengimport bahan makanan pada kos yang lebih murah.

Dengan mengambil kira beberapa peringkat yang terlibat dalam pengeluaran makanan, dasar-dasar dalam negeri yang disarankan pada masa ini adalah tepat pada masanya dan wajar. Saranan itu termasuk mempelbagaikan sumber import, memperkemas peraturan dan memodenkan teknologi pengeluaran dan pengedaran. Meskipun mengambil masa untuk direalisasikan, langkah-langkah tersebut akan dapat menangani isu struktur yang menjadi teras kepada masalah bekalan makanan di Malaysia sejak beberapa dekad.

Rujukan

Suruhanjaya Eropah (2009), *The functioning of the food supply chain and its effect on food prices in the European Union, Occasional Papers 47*

Pertubuhan Makanan dan Pertanian Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (2019), *Globefish Highlights April 2019*

Pertubuhan Makanan dan Pertanian Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (2003), *Trade Reforms and Food Security: Conceptualizing the Linkages*

Suruhanjaya Persaingan Malaysia (2019), *Market Review on Food Sector in Malaysia under the Competition Act 2010*

Kementerian Luar Negeri Belanda (2011), *Improving food security: A systematic review of the impact of interventions in agricultural production, value chains, market regulation, and land security*